

ХУДОЖНІЙ ЧАС І ПРОСТІР ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (36) 2016

УДК 821.161.2-193.3.09 Е.Андієвська

Астапенко І. Художній час і простір Емми Андієвської; 8 стор.; бібліографічних джерел – 11, мова – українська.

Анотація. У статті проаналізовано ключові літературознавчі та філософські категорії простору і часу в поетичному тексті Емми Андієвської. Досліджено художні особливості хронотопу, вказано на принципові відмінності художнього та реального часу.

Розглядаючи часопростір як формотворчу категорію поетичного тексту Емми Андієвської, виявлено специфіку авторської художньої інтерпретації, де через несподівану метафору хронотоп інтерпретується досить індивідуально й щораз по-різному. Як найпоказовіші, для аналізу обрано поетичні збірки мисткині: «Хід конем» (2004), «Міражі» (2009), «Ламані коани» (2011), «Бездзигарний час» (2013).

Ключові слова: художній час і простір, трансфігурація, авторський задум, жанр, текст, хронотоп, сонет, метафора.

Час і простір – ключові філософські категорії, які вже давно зафіксовані в літературі як архетипні образи, що знаходять своє місце у творчості чи не кожного митця слова. Відомий літературознавець М.Бахтін вважав, що «в літературно-художньому хронотопі час і простір зливаються в осмислене і конкретне ціле. Час ущільнюється, стає художньо-зримим, а простір втягується у рух часу, сюжету, історії. Властивості часу проявляються у просторі, а простір осмислюється і вимірюється часом» [5, с. 234]. На думку дослідника Б.Успенського, «література в першу чергу пов'язана не з простором, а з часом. Твір літератури доволі конкретний у стосунку до часу, але може допускати повну невизначеність при зображенні простору [10, с. 132].

Взаємодія простору й часу є певним комплексним новоутворенням, у якому кожна з категорій залежить від іншої. У контексті літературного твору хронотоп пов'язаний із суб'єктивністю, оскільки переходить у площину авторської уяви. Із цього приводу В. Коркішко зауважує: «Авторський хронотоп вирізняється найбільшою суб'єктивністю, адже, створюючи художній текст, автор наче «грає» із часом (він може зробити його повільним, швидким або зупинити, якщо цього вимагає творчий задум; зобразити події хронологічно або непослідовно тощо) та простором (розширити, звужити і т.д.)» [7, с. 390]. Письменник, працюючи з хронотопом, володіє повною свободою, а реальні час і простір у його інтерпретації обростають новими сенсами. З іншого боку, в певних літературних жанрах, таких, як історичний роман чи нарис, хронотоп почасти залишається у своєму чистому вигляді, оскільки одне з основних завдань автора – подати достовірні факти, що відповідають реальній дійсності. На протигагу цьому можна навести приклад фантастичної або пригодницької літератури, де часопростір, зазвичай, є продуктом вигадки. Щодо поезії, то в ній хронотоп метафоризується, стаючи окремим самостійним образом або навіть праобразом. У будь-якому випадку, «категорії

буття, часу та простору увійшли в будь-який літературний твір раніше, ніж художник чи дослідник стали задумуватися над ними. Ці три параметри обов'язкові у мистецтві, але й обов'язково відрізняються від реальної дійсності» [6, с. 254].

У літературі фігурує поняття «художнього часу», яке є окремишим явищем, наділеним певними особливостями. Художній час є однією з форм існування дійсності – за допомогою нього людина може зрозуміти світобудову. У творі такий час може мати чіткі межі або бути неконкретизованим. Проте в тексті він функціонує як один з основних елементів організації художньої дійсності, де здебільшого поєднуються час автора, час художній та час читача. Адже в основу картини світу, яка зашифрована в тексті, покладено закони реальної дійсності. Однак художній і реальний часи мають принципові відмінності: якщо реальний час має властивість протікати послідовно, впорядковано, безперервно і безповоротно, то в тексті всі ці ознаки факультативні. Це залежить від авторського задуму та інтерпретації. Підтвердженням тому є думка Н.Юрасової про те, що «художній час не зводиться до відтворення тих чи інших властивостей фізичного часу, на нього накладається світогляд автора та його уявлення про час» [11, с. 257]. Художній час є певною системою хронологічних відношень, оприявлених у творі. Поруч із безпосереднім хронологічним узгодженням зображених подій художній час охоплює і комплекс понять, знаків та символів із часовим значенням, відбитих у мисленні й мові актуалізованих факторів свідомості автора та читача. Дослідниця Г.Рижухіна називає художній час «четвертою координатою» світу в творі. Вона виокремлює *концептуальний час*, який є виміром дійсності героя, і *перцепційний час*, що характеризує дійсність суб'єкта зображення (елементи реальної дійсності у художньому світі набувають властивостей іншого характеру, наприклад, пейзаж набуває настрою, тварини отримують риси людського характеру). *Фабульний час*, на думку Г.Рижухіної, «у творі

простежується датуванням моменту дії (автор вказує, коли відбувається дія, як довго вона триває, скільки часу проходить від одного моменту до іншого). З іншого боку, можна створити ілюзію плину часу за допомогою описових засобів зображення. Тобто довжину відрізка часу можна показати описово» [9].

О.Переяслова, аналізуючи поняття художнього часу, доводить, що розширення його класифікаційної парадигми пов'язане з історичним розвитком соціуму, який спричинив появу таких його різновидів, як «циклічний, міфологічний, казуальний, есхатологічний, спіральний, міфопоетичний та ін.» [8, с. 196]. Щодо художнього простору, то він «...може бути відкритим, закритим, зовнішнім і внутрішнім, «своїм» і «чужим», прямим і кривим, великим і малим, локальним і глобальним, близьким і далеким» [8, с. 196]. У синтезі час і простір набувають нових ознак, на основі яких формуються класифікаційні підходи. Наприклад, за функціональним принципом хронотоп поділяється на: сюжетний, фабульний, топографічний, авторський, соціально-історичний, побутовий, фантастичний, міфологічний, психологічний, метафізичний.

Розглядаючи питання хронотопу в поетичній творчості Емми Андіївської, варто зауважити, що модифікації часу і простору в поетесі надзвичайно оригінальні. Поетична дійсність авторки нерозривно пов'язана з концептом часопростору, який є обов'язковим елементом її художнього світу. У цьому контексті цікавою є одна з останніх збірок Андіївської «Бездзигарний час» (2013), у якій мисткиня поетичними засобами вербалізує позатекстову реальність. Сама назва книги викликає алузію на українського барокового поета Івана Величковського, який наприкінці XVII ст. у збірці «Зегар з полузегарком» розмірковує над часом, пов'язуючи його з трансцендентною сутністю Бога. Автор персоналізує час, аналізує його крізь призму християнського світосприйняття, возвеличує його значимість у контексті життя, яке існує тепер, вказує на безповоротність його плину, подаючи ідеї у дидактичному ключі. Уже сама назва «Бездзигарний час» вказує на найскладнішу філософську категорію, з якою працює письменниця у змістовій парадигмі. Цією паратекстуальною одиницею авторка маніфестує, що час у її розумінні не є традиційним: він позбавлений умовності, незалежний від будь-яких шаблонних нашарувань. У цьому контексті варто згадати дві концепції простору й часу: *субстанційну* (Демокрит, Епікур, Ньютон), яка розглядає простір і час як особливі сутності, що існують самі по собі, незалежно від матеріальних об'єктів, і *реляційну* (Лейбніц), за якою простір і час є особливими відносинами між об'єктами і процесами та поза ними не існують. Проектуючи ці теорії на поезію авторки, можна сказати, що час Андіївської репрезентований у другій теорії, але з очевидною претензією на першу. Уже в початковому сонеті збірки «Бездзигар-

ний час» «Ще одний міський красвид» виявляємо метафору часу:

*Із вежі – дзигар – вибиває – чверть,
Аж піна летиться – з фіялкових – кварт*
[1, с. 105].

Передусім, що впадає в око вже з перших сонетів, – просторова полівимірність. Наявність кількох світів, вочевидь, актуальна на рівні свідомості, а не на рівні фізичному:

*Між світиками – тонша – покривальце:
Проріджують – матерію – чавильця.
Зі щілин – на поверхню – довгі – вольця, –
Невтільне, що – в свідомості – кубельце*
[1, с. 111].

Про нереальність таких «світиків» у цьому сонеті свідчить залучення казкових персонажів – фей, які «порядкують площини». Однак далі натрапляємо на маркери світу реального: алеї, парки, а також квадрати, що, як пояснює в ремарці сама письменниця, є «метеорним потоком з радіантом на межі між сузір'ями Волопаса й Дракона». У в останньому терцеті цього сонета бачимо ситуацію динамічної зміни активного навкілля. Така дійсність не може бути статичною, оскільки насичена дією та невпинним рухом. Сам Усесвіт як узагальнений образ усіх можливих світів, підсвітів і надсвітів, персоналізовано в різних варіаціях.

Важливою ознакою поезії Емми Андіївської є зміщення й трансфігурація просторових одиниць: *макро-* часто переходить у *мікро-*, і навпаки; стали просторові площини наділяються динамікою, а зникнення предметів та явищ часто компенсується з'явою інших. Ілюстрацією до вищесказаного може слугувати катрен сонету «Пізня година II» зі збірки «Хід конем» (2004):

*На ніч – в неоновий мішок – міста,
Де механічний маг – за гріш – фортуна.
Замість будинків – ходять тільки стіни,
Щоб – з потойбіччям – якнайм'якше –
стик*[4, с. 124].

Андіївська свідомо вдається до гіперболи, почасти – фантастичної, адже цього вимагає її поетичне чуття, в якому все традиційне стає незвичайним. Візьмемо за приклад уривок із сонету «Світ – до нових – світів» зі збірки «Ламані коани» (2011):

*Видмухе – галактики – й комашка,
Щоб – кожний, – і без крилець, – із помешкань,
Пропелером, – площин вдихальник, – ніжки.*

–
Єдине, щоб – ніхто – не взяв – на мушкету[2, с. 153].

Викривлення масштабності тих чи інших предметів та явищ дає можливість поетесі створювати власний художній світ, чия природа не співвідноситься зі світом реальним.

Мисткиня працює із загальнофілософськими концептами: часоплин, дійсність,

буття, дух, матерія, свідомість, підсвідомість тощо. Прикметно, що почасти такі категорії оприявлені в синтезі, коли, скажімо, «видиме – й невидиме – б'є», «за ширму – і знайоме, – й незнайоме» або «ущільнюється – знане – і незнане». Такі поєднання – доказ дотичності протилежних сфер, які в традиційному уявленні перебувають поодалік один одного.

Ірраціональна інтерпретація дійсності як найбільш глобальної сутності відбувається через несподівану широку метафору. Знову ж таки, динамічну. Недарма почасти з'являються елементи рухливого космосу, літальних апаратів або інших засобів переміщення. Куди, зрештою, прямує така дійсність, або те, що з нею пов'язане? Тяжко відповісти, чи є якийсь конкретний пункт призначення. Очевидно лише те, що така реальність не може спинитися, бездієвість дорівнюватиме їй загибелі. Ось, наприклад, початок сонету «І про тлін» зі збірки «Міражі» (2009):

То наближаються, то – далі – люди й речі.

–

На кладках – над струмками – крізь сторіччя

Літають кола, де – сліпі – і зрячі –

Попереджають: геть – від місць урочих [3, с. 119].

Концепція *бездигарного часу* у світі, звільненому від умовностей, ірраціональному, міжпросторовому, також має інший вигляд. У «камертонному» сонеті збірки «Бездигарний час» з'являється образ вічності: «*дівчатко-крася – фіртку – в вічність – прочиня*». Категорія, яка не має початку і кінця, може слугувати підтвердженням свободи часу в поезії Емми Андіївської. Таким чином, бачимо залучення в сучасність, скажімо, тарбозавра (велетенського хижого динозавра крейдяного періоду) або текодонта (надряду вимірних плазунів підкляси архозаврів). Схрещення минулого з теперішнім створює ефект містичного, казкового, вигаданого. Динозаври давно вимерли фізично, але вони живуть в уяві та діють паралельно з тими, хто існує й нині.

Часопростір Емми Андіївської – дуже індивідуальний. Через несподівану метафору мисткиня інтерпретує хронотоп по-різному. Зрештою, тлумачення її концепції може бути лише певним припущенням, яке не обов'язково має відповідати авторському задуму (це стверджує сама письменниця).

Література

1. Андіївська Е. Бездигарний час: поезії / Передмова Ольги Шаф. – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2013. – 304 с.
2. Андіївська Е. Ламані коани: білі вірші та сонети. – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2011. – 256 с.
3. Андіївська Е. Міражі: Сонети. – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2009. – 248 с.
4. Андіївська Е. Хід конем: Поезії – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2004. – 168 с.
5. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин // Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Худож. Лит., 1975. – С. 234–407. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chronos.msu.ru/RREPORTS/bakhtin_hronotop/
6. Гей Н.К. Художественность литературы. Поэтика. Стиль. – М.: Наука, 1975. – 470 с.
7. Коркішко В. О. Часопростір як формотворча категорія тексту / В. О. Коркішко // Актуальні проблеми слов'янської філології: міжвуз. зб. наук, ст / [відп. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ: БДПУ, 2010. – Вип. XXIII: Лінгвістика і літературознавство. – Ч. I. – С. 388–395.
8. Переяслова О.О. До проблеми наукового вивчення хронотопу як категорії лінгвопоетики / О.О.Переяслова // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХУПУ ім. Г.С.Сковороди. – 2012. – вип. 34.
9. Рыжухина Г.В. Время в литературе. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chronos.msu.ru/old/TERMS/ryzhukhina_vremya.htm.
10. Успенский Б. А. «Точки зрения» в плане пространственно-временной характеристики / Б. А. Успенский // Успенский Б. А. Поэтика композиции. – СПб.: Азбука, 2000. – (Academia). – С. 101–134. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philologos.narod.ru/ling/uspennetcomp.htm>.
11. Юрасова Н.Г. Проблемы методологии анализа художественного времени / Н. Г. Юрасова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского – 2008. – №3. – С. 253–258.

Игорь Астапенко

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВРЕМЯ И ПРОСТРАНСТВО ЭММЫ АНДИЕВСКОЙ

Аннотация. В статье проанализировано ключевые литературоведческие и философские категории пространства и времени в поэтическом тексте Эммы Андиевской. Исследовано художественные особенности хронотопа, указано на принципиальные различия между художественным и реальным временем.

Рассматривая хронотоп как формотворческую категорию поэтического текста Эммы Андиевской, выявлено специфику авторской художественной интерпретации, где через неожиданную метафору хронотоп интерпретируется довольно индивидуально и каждый раз по-разному. Как наиболее показатель-

ные, для анализа представлено поэтические сборники поэтессы «Ход конём» (2004), «Миражи» (2009), «Ломаные коаны» (2011), «Бездзыгарное время» (2013).

Ключевые слова: художественное время и пространство, трансфигурация, авторский замысел, жанр, текст, хронотоп, сонет, метафора.

Ihor Astapenko

ARTISTIC TIME AND SPACE BY EMMA ANDRIIEVSKA

Summary. The article analyzes the key literary and philosophical categories of space and time in the poetical text of Emma Andriievskia. Artistic features of chronotope have been researched, principal differences between the artistic and the real time have been revealed.

Considering chronotope as the formative category of the poetical text of Emma Andriievskia, specifics of author's art interpretation are revealed, in which due to the unexpected metaphor chronotope is being interpreted in pretty individual way and every time differently. As the most revealing, the poetry collections by the poetess "Move of the Knight" (2004), "Mirages" (2009), "Broken koans" (2011), "Clockless time" (2013) are represented for the analysis.

Key words: artistic time and space, transfiguration, authorial concept, genre, text, chronotope, sonnet, metaphor.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2016 р.

© *Астапенко Ігор Анатолійович* – аспірант Інституту літератури НАН України.